

Владислав САКСОНОВ

доцент кафедри теорії
та історії держави і права
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна,
кандидат юридичних наук, доцент

ЗЛОВЖИВАННЯ СУБ'ЄКТИВНИМ ПРАВОМ ЯК ВИД ЮРИДИЧНО ЗНАЧУЩОЇ ПОВЕДІНКИ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У загальній теорії права зловживання суб'єктивним юридичним правом визначається та характеризується неоднозначно. Зокрема В. Корельський і В. Перевалов характеризують зловживання правом як «соціально шкідливу поведінку, що здійснюється в межах правових приписів» [1, с. 317]. С. Олейников як «неправомірне суспільно шкідливе діяння правоможної особи, що спрямоване на задоволення її інтересу, але суперечить призначенню такого права» [2, с. 250]. О. Скакун як «особливий вид юридично значущої поведінки, яка полягає у соціально шкідливих учинках суб'єкта права, у використанні недозволених конкретних форм у межах дозволеного законом загального типу поведінки, що суперечить цільовому призначенню права» [3, с. 451].

Найбільш повно систематизував різні підходи до визначення «зловживання правом» український дослідник О. Рогач, який у своїй праці класифікував підходи до цієї категорії, визначивши, що: окремі науковці розглядають «зловживання правом» як різновид протиправних дій; інші розглядають його як діяння правомірне; крім того, існує підхід, відповідно до якого «зловживання правом» є самостійним видом правової поведінки, що не належить ні до правомірної, ні до протиправної [4, с. 310].

На сьогодні в доктрині національного права панує позиція, відповідно якої зловживання правом характеризується як самостійний вид юридично значущої поведінки, що виокремлюється з поміж інших – правомірної поведінки, протиправної (правопорушення) та об'єктивно протиправної поведінки.

Узагальнюючи визначення та характеристику феномену зловживання правом маємо змогу виділити найбільш важливі ознаки цього явища, серед яких наступні:

наявність у особи суб'єктивного юридичного права, яким вона реально наділена, оскільки зловживати можливо лише наявним правом;

діяння особи (дії чи бездіяльність) спрямовані на реалізацію цього права – його використання;

реалізація суб'єктивного юридичного права всупереч його змісту,

сутності та соціальному призначенню;

вихід за встановлені законом межі при здійсненні належного особі суб'єктивного юридичного права чи використання неналежних способів або форм його реалізації;

настання або реальна загроза можливості настання суспільно шкідливих наслідків;

неможливість кваліфікації цих дій як абсолютно правомірної поведінки або безсумнівного правопорушення;

не традиційність юридичних наслідків зловживання суб'єктивним правом.

В цілому, зміст права полягає в регулюванні поведінки людей таким чином, щоб вони узгоджували свою свободу зі свободою інших людей, на підставі взаємоповаги, неухильного виконання обов'язків (право – це свобода, свобода – не безмежна, вона обмежується свободою, інтересами інших осіб, які особа, що здійснює право, має поважати) [4, с. 331-332].

Із цього приводу в ст. 23 Конституції України зазначено – «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості». У ч. 1 ст. 68 Основного Закону нашої держави вказано: «Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей» [5].

Задля регулювання та охорони відносин цивільно-правового характеру вказані конституційні норми конкретизовано у ст. 13 Цивільного кодексу України – «Межі здійснення цивільних прав». Зокрема, у ч. 1 цієї статті вказано: «Цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства» [6].

Важливого значення, крім наведених вище положень Основного Закону нашої держави, набувають норми-засади закріплені у Цивільному кодексі України – основному акті цивільного законодавства. Зокрема йдеться про «справедливість, добросовісність та розумність» (ст. 3 ЦК України). При цьому «вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом» (ст. 12 ЦК України) [7, с. 39].

Окрім загальних засад, неабияке значення для належної реалізації та захисту цивільних прав мають норми, закріплені у частинах 2 – 5 ст. 13 ЦК України: «2. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині.

3. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах.

4. При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства.

5. Не допускаються використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним

становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція» [6].

Для належної юридичної оцінки норм, викладених у ч. 2 ст. 13 ЦК України, заслуговує на увагу позиція, згідно з якою було б неприпустимим відходом від букви закону стверджувати, що у формулюванні «особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб» під особами розуміються тільки суб'єкти цивільного права, а під правами – тільки цивільні права. Тому із зазначеного положення ч. 2 ст. 13 ЦК України можна зробити висновок про те, що при здійсненні цивільних прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити не тільки цивільні, а й інші права будь-яких осіб [8, с. 116].

У ч. 3 ст. 13 ЦК України до зловживання правом безпосередньо віднесено «дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі». Що ж мається на увазі під «зловживанням правом в інших формах» у цій частині не вказано [6].

Для з'ясування питання, що законодавець мав на увазі під «зловживанням правом в інших формах», слід звернутися до ч. 6 ст. 13 ЦК України, в якій зазначено: «У разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, які встановлені частинами другою – п'ятою цієї статті, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом». Отже, на підставі аналізу положень ч. 6 цієї статті, можна дійти висновку, що усі дії та вчинки, передбачені частинами 2 – 5 ст. 13 ЦК України, є зловживанням правом. Тобто не тільки «дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі» (ч. 3 ст. 13 ЦК), а й «дії, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині» (ч. 2 ст. 13 ЦК) та інші, зокрема передбачені частинами 4 і 5 цієї статті [7, с. 40].

Таким чином, для встановлення факту зловживання правом необхідно довести, що при здійсненні своїх прав особа: не виконала обов'язок «утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині» (ч. 2 ст. 13 ЦК); вчинила дію «з наміром завдати шкоди іншій особі» (ч. 3 ст. 13 ЦК); не додержувалася моральних засад суспільства (ч. 4 ст. 13 ЦК); використала цивільні права «з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку», або її дії можуть бути кваліфіковані як «недобросовісна конкуренція» (ч. 5 ст. 13 ЦК) [6].

Юридичні наслідки невиконання особою при здійсненні своїх прав вимог, які встановлені частинами 2 – 5 ст. 13 ЦК України, як було вказано вище, визначені у ч. 6 цієї статті, згідно з якою «суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом». Зокрема, відповідно до норм ч. 3 ст. 16 ЦК України, «суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень частин другої – п'ятої статті 13 цього Кодексу» [7, с. 40].

Механізм протидії проявам зловживання правом повинен здійснюватися

за наступними взаємозалежними та взаємопов'язаними напрямками:
1) ідеологічний напрямок; 2) нормативно-правовий напрямок;
3) функціонально-правовий напрямок [4, с. 334].

1. Теорія держави і права: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / Кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю. А. Ведерніков. – 3-є вид. перероб. і доп. Дніпро: ДДУВС; Ліра ЛТД. 2017. 480 с.

2. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.

3. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. 2-ге вид. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.

4. Рогач О.Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. – Ужгород: Ліра, 2011. – 368 с.

5. Конституція України: Закон від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zacon2.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 01.12.2022).

6. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 01.12.2022).

7. Саксонов В. Б. Межі здійснення суб'єктивних юридичних прав у цивільних правовідносинах. *Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти*. Регіональна науково-практична конференція, присвячена 73-ій річниці проголошення Загальної декларації прав людини (7 грудня 2021 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; 2021. 164 с. С. 38-41.

8. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: [В 4 т.] / А. Г. Ярема, В. Я. Карабань, В. В. Кривенко, В. Г. Ротань. Т. 1. К.: А.С.К.; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2004. 928 с.

Микола САМБОР

в.о. начальника сектора моніторингу
Прилуцького районного відділу поліції
Головного управління Національної
поліції в Чернігівській області,
м. Прилуки, Чернігівської обл., Україна,
кандидат юридичних наук,
член-кореспондент Національної
академії наук вищої освіти України

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ У ЇХ ВИКОРИСТАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ

Права, свободи та інтереси, а також проблеми їх розуміння, використання, здійснення, відновлення зосереджують навколо себе нові й нові дослідження. Формування та накопичення змістовного матеріалу про права, свободи та інтереси зумовило необхідність їх класифікації за певними ознаками, у наслідок чого отримали розподіл прав, свобод та інтересів на цілі